

Del memorable oblit... Elogi i blasme de les “revistes culturals”

ANTONI MORA

Aquest text fou la conferència que Antoni Mora pronuncià, a la Biblioteca Francesc Oliver i Boteller de Tortosa, la nit del dilluns 24 d'octubre del 2005. L'acte formava part de les activitats culturals de l'Associació Cultural Rels d'Aigua, amb el suport de la Institució de les Lletres Catalanes

Una “revista cultural”? És com allò que sé que és mentre no ho he d'explicar. Té a veure amb el temps, doncs. Amb una pugna amb el temps. És el lloc on s'enllaça el fantasma de l'actualitat amb la quimera del voler perdurar. “La premsa” i “la cultura”. Quan un escriptor escriu a la premsa tendeix a fer-ho amb un gest més aviat condescendent. Són força conegudes aquestes sentenciadores paraules d'Henri de Montherlant, recollides per Maurice Blanchot —tots dos pertinaces escriptors a la premsa i a les “revistes culturals”—:

Als escriptors que s'han lliurat massa a l'actualitat els predic, per a aquesta part de la seva obra, el més total dels oblitats. Els periòdics, les revistes d'actualitat em fan escoltar, quan els obro, la indiferència de l'avenir, de la mateixa manera que s'escolta el soroll del mar quan s'apropen a l'orella certes petxines¹.

Potser només un escriptor que s'ha deixat endur massa per l'actualitat pot tenir tan clar com l'avenir

espera —sense esperar-los ja— els que s'entretindrien massa en el dia a dia del camí. Molt diferent ha de ser la percepció del professional de l'actualitat, altrament dit periodista, quan passa a exercir d'escriptor (però un periodista, no n'és *sempre*, d'escriptor?). És el cas de Gaziell que quan es va veure forçat a deixar de banda la seva feina de periodista, després de la guerra, es posà a escriure amb el neguit constant que tot s'ho enduria el vent. Se sentia meditant en el desert, segons el seu títol més conegut i precís d'aquella època: curiosament, era llavors, entrat a la força en la presumpta duració de la “literatura”, exiliat de l'actualitat, que sentia la condició fugissera de l'escriptura —periodista que no deixava de ser, malgrat tot. I s'enfrontava, clarividient, a l'avenir dubtós d'allò que escrivia sentint-ho encarnat en un remot i hipotètic lector que el podria llegir “passat l'any 2000”, com “un rar estudiós, tafaner d'èpoques i de gents abolides”². Així se l'imaginava, així l'invocava.

Aquesta sembla ser l'estranya condició d'una revista cultural, abocada a la segura indiferència de l'avenir i a la possible pietat d'hipotètics tafaners, guiats més per la curiositat que per l'afany d'erudició. L'avís profetico-messiànic, però, no és cap broma: “està escrit”. I els tafaners, almenys ells, ho saben.

Em poso a pensar en quines revistes culturals catalanes trobaré pistes per esbrinar alguna cosa sobre aquests tipus de revista, i em vénen al cap

6

L'Avenç i *La Creu del Montseny*, *Lo Pensament Català* i *Catalònia*, *Joventut* i *Quaderns d'Estudi...* Potser serà millor que les busqui més a prop en el temps, i cadascuna acompanyada d'un intel·lectual que m'ajudi a presentar-la, a representar-me-la, evocar-la, invocar-la...

Tres modalitats de revista cultural: 1, la revista-país

N'hi ha que es volen tan significatives del país on són fetes que no només en prenen el nom, sinó també la forma. Així *La Nouvelle Revue Française*, fundada el 1908, s'arrapà tant a la història i *grandesa* del país de les coses noves que després de col·laborar més del compte —no sé si només la revista— amb l'indesitjat visitant alemany va haver de rentar-se la cara i modificar el nom amb el redundat títol de *La Nouvelle Nouvelle Revue Française*. I així dura i perdura, dues vegades nova i, per tant, vellíssima, amb el col·laboracionisme enquistat en les seves entranyes com a hoste discret.

Si aquí es pot parlar d'una revista “emblemàtica” —com diuen els cursis de la comunicació— és la *Revista de Catalunya*, d'una trajectòria tan llarga i sinuosa que s'assembla força a la del país. I per parlar-ne, per *defensar-la*, qui millor que Carles Riba, que li dedicà dos textos memorables, escrits en dos moments inevitablement difícils per a una revista que duia aquell nom. Qualifico els textos de ‘memorables’ conscient de l'ambigüitat del terme: que potser són uns textos memorats encara ara —no n'estic gaire segur— i a *la vegada* que són dignes de ser recordats. Memorable és allò tan recordat que ha quedat instal·lat en l'oblit, en un sempre-mai que el mateix poeta identifica com el somni en el dormir: “Recordant; sense saber, recordant” (segons acaba la sisena elegia).

Intentaré recordar aquella trajectòria. Si les dades —que no la memòria— no em fallen, entre l'octubre del 1896 i l'abril de 1897 va sortir a la ciutat de Barcelona una anomenada *Revista de Catalunya*, així, amb el títol castellà, però amb col·laboracions sobretot en català, impulsada per Josep M. Rabassa.

La *Revista de Catalunya* pròpiament dita, la coneguda de tan llarga i sinuosa trajectòria, és, és clar, la d'Antoni Rovira i Virgili, fundada el 1924, una revista seriosa de veritat, amb més de cent planes i col·laboradors tan coneguts —alguns avui tan poc— com ara Josep Pla, Domènec Guansé, Prudenci Bertrana, Carles Soldevila, Melcior Font, Joan Sacs, Joan Crexells, Tomàs Garcés, Carles Pi i Sunyer i un llarg etcètera. Impossible dir-los tots: seleccionar-ne una llista tan breu com aquesta ja és un exercici d'oblit —d'abolició? Aquella revista que portava el nom del país seguí una zigzaguejada aventura: suspesa per raons econòmiques el 1929, va reaparèixer pel setembre del 1930, amb una nova vida tan efímera que acabà el desembre d'aquell mateix any (un nom, almenys un, per a aquella curta etapa: la del seu director, Ferran Soldevila); represa el 1934, cinc números més, ara ja amb el patrocini de la Generalitat i la direcció de J.V. Foix, però amb una nova interrupció, ara deguda als anomenats “fets del 6 d'octubre” d'aquell any; nova revifalla ja amb la guerra coll avall, el 1938: dotze números que no perderen l'embranchida d'una revista “cultural” seriosa i atapeïda de pàgines; d'unes cent cinquanta planes cadascun, amb tres directores —als dos que repetien, Rovira i Soldevila, aquí s'afegí un nou nom, el de Jaume Serra Hunter, a més del nom del redactor en cap, Armand Obiols.

Prenc un respir, i un glop d'aigua, que aquesta història és molt enrevessada. I és que així és *la* història, no només un gran continu, una successió de transmissions, una gran trama estructuradora, sinó també mil i una interrupcions, barrabassades, agressions i, novament, temptatives de prolongació, repeses i nous trencaments. Que de pressa parlem de “la història”, com si fos *una* cosa. Segueixo amb la de la *Revista de Catalunya*: perduda la guerra, primera sortida a l'exili: cinc números, entre 1939 i 1940, a París, amb una inesperada (o massa esperada: molt temuda) col·laboració: la de la Gestapo, que va fer la feina que feia tan a consciència, destruint el número 99, a punt de sortir i dedicat al filòsof de la pau i la concòrdia, Lluís Vives; a la segona sortida a l'exili va ser a Mèxic, amb un

sol número, però triple, gener-febrer-març de 1943, i amb noms tan il·lustres, afegits a alguns dels ja esmentats, com els de Josep Carner, Pere Bosch i Gimpera, Artur Bladé Desumvila, Ventura Gassol, Antoni Xirau...; la tercera sortida a l'exili va ser una tornada al París ja desocupat, tres números, el 1947; i la quarta a São Paulo, el 1956, amb articles enviats des de la Catalunya ocupada (noms: Josep Trueta, Jordi Rubió, Joan Triadú, Max Cahner, Albert Manent, Rafael Tasis...); i, en fi, això s'acaba —una història sempre s'acaba—, l'última sortida a l'exili, preparada en bona mesura des de Barcelona, va ser novament mexicana, un número, el 106, l'any 1967. Ah, però la història no s'acaba aquí, que, com és ben sabut, l'octubre del 1986 va reaparèixer una nova *Revista de Catalunya*, que ara ja farà vint anys.

Doncs bé, dos textos de Carles Riba, que encapçalaren dues de les reparicions de la serpentejada vida de la revista, potser ens ajudaran a copsar què va ser i potser què és una revista cultural. El primer text presentava el primer intent de sortida a l'exili de la *Revista de Catalunya*, el 1939³. Hi trobem el conegut estil de maduresa de la prosa del poeta: contundent, asseveratiu, sentenciós, inapel·lable, olímpic. Inevitablement, començava per referir-se a la guerra civil, que havia suposat, deia, primer la partició d'Espanya en dues, una d'elles contraposada a Catalunya, sí, però que aquesta, al seu torn s'havia partit també en dues. I una altra guerra a la vista, la que afectava en aquell moment la terra d'acollida, França: "Tota ella és avui dreçada en guerra per defensar l'home de raó i de gràcia contra l'home de natura i d'instint". I afegia tot seguit: aquesta divisió i contraposició d'homes repetia el que havia estat la guerra espanyola. Això coincideix amb un lloc tan comú, però tan sovint oblidat, de la "filosofia política" d'aquell temps, que potser val la pena repetir-ho: en el segle XX només hi hagué una guerra, començada el 1914 i acabada no se sap quan —cal *decidir-ho*. Però no sé quina "filosofia política" sostindria encara ara aquesta agosarada confrontació entre "l'home de raó i de gràcia" i "l'home de natura i d'instint". I més que la contraposició, el que no pot deixar de cridar l'atenció és el traç d'unió entre "raó" i "gràcia". Riba,

no és cap secret, tenia una concepció platònica de la "cultura" (sóc jo qui ho escric amb minúscula; meves són les cometes). El poeta estava convençut, i ho manifestava solemnement en aquesta presentació de la *Revista de Catalunya*, que la cultura està feta d'una tripartició dels "eterns conceptes" de "Justícia", "Dret" i "Veritat" (les majúscules ja són seves). Treballar per ells, per a l'eternitat, no cal fer altra cosa. Vet aquí els dos eixos vertebradors de la cultura, per a Riba, en aquest text —i en tots els seus textos—: l'eix de la "salvació" i el de la "voluntat". Ell no parla de religió i, ben mirat, no fa altra cosa: invoca la fe cada dos per tres, i per ella, amb ella, mereixerem la "salvació". Entre guerra i guerra, no es tracta només de sobreviure, sinó de "merèixer aquella vida que es debatia per salvar-se". I sota una implícita invocació maragalliana ("Una major naixença serà, en tenim la fe..."), Riba es debat i se sobreposa a l'atzucac del renéixer amenaçat: "per avançar en la nostra renaixença no calien —i direm encara, malgrat tot, no calen— habilitats refinades, sinó simplement perseverar en la voluntat i en la direcció de la tasca". Dit de pressa, la cultura entesa com a voluntat.

En l'altre text de presentació de la revista, ara la del 1956, l'aparició brasilera, d'un sol número, Riba donà un gir i entengué la cultura com a destí i reconeixement⁴. Una altra vegada amb una invocació maragalliana, aquesta vegada explícita. És una cosa molt curiosa dins la relació de Riba amb Maragall: estava meravellat amb l'ús que aquest havia fet amb la màxima paulina "He parlat perquè he cregut", que el poeta del *Cant espiritual* només havia emprat un sol cop —que jo sàpiga— i que Riba l'entenia gairebé com un lema del poeta, fins a arribar a dir, ara, en aquesta presentació, que ell ens l' "ensenyà a repetir"⁵. Als ulls de Riba, "He parlat perquè he cregut" es convertia en una fórmula que expressava a la perfecció el cercle fundador de la "cultura" —no sé si afegir que aquí *en paral·lel* a l'altre cercle tancat, el de la religió—, la circularitat establerta entre fe i esperança: es creu en el que s'espera i s'espera en el que es creu. La voluntat, ara, quedava relegada a ser un pas en aquest camí recargolat en si mateix, i predeterminat per la llengua —"la magnífica, la subtil,

la sagrada creació secular de l'anima i de l'esperit col·lectius que és un idioma". Hi ha, així, una força que és prèvia, diu el traductor de Hölderlin, coincidint gairebé amb un dels seus lectors més atrevits (i seguits): la llengua no és només un "signe per al reagrupament", sinó que és, sobretot, "com una forma tradicionalment garantida i com un camí indefinidament apte encara per a la presa de consciència que urgeix i per al pensament que cal estructurar. No són coses que deliberadament així s'acceptin podent-se rebutjar: la col·lectivitat, per actes del grup que en dirigeix la renaixença, simplement s'hi retroba". Déu n'hi do.

No voldria quedar-me amb la idea que la concepció de la cultura de Riba s'alternava, o fins i tot vacil·lava, entre aquestes dues direccions —com a voluntat i com a destí—, cadascuna motivada per diferents moments de represa de la *Revista de Catalunya*, sinó que més aviat em sembla que cal veure que per aquí es deixava veure el més profund d'una sola concepció, tensa i vertebrada, *garantida* per la religió, de la qual n'és sempre succedani. Un dia se n'aprendrà molt, de Carles Riba i la seva manera de saber expressar la *nostra* manera d'entendre la cultura. Algun dia fins i tot se sabran llegir aquests textos de Riba al costat dels textos d'altres poetes-teòrics de la cultura una, única i relligada (i per tant monoteïsta, religiosa-cristiana), te(l)eologista (teledirigista) classi(ci)sta, europeïsta (eurocèntrica: la centralitat d'Europa i de l'euro, en un sol mot), és a dir, ben al costat dels qui tant s'ocuparen i es preocuparen de l'Esperit en uns moments que sofria una aparatosa transformació, com ara Valéry i Eliot.

Valéry, que deixà tanta obra dispersa per revistes. Eliot, el creador de la revista cultural *Criterion* (després, *New Criterion*).

2, la revista-filosofia

Criterion va ser el nom de la revista impulsada i dirigida a Barcelona per Miquel d'Esplugues. Era un tipus molt curiós: avui gairebé que ningú no en parla, però en certa època semblava com si tothom el tingués

en compte. Era un frare caputxí que ara només sobreviu en textos que en parlen des del passat amb un inexplicat i ja inexplicable entusiasme (inexplicat, inexplicable perquè se'ns en escapen les claus: és l'estrany exercici de recordar l'oblit, que és com mirar el sol en ple eclipsi). N'expliquen coses els seus amics, i quins amics per parlar-ne: Josep Carner, Jaume Bofill, J.V. Foix, Josep Maria de Sagarra, també Carles Riba. Però, és clar, sempre en parlaven de passada, amb el sobreentès de referir-se a algú llavors tan conegut, avui tan inconegut. Era un home frontissa, un franciscà bel·licós —era un lluitador...— que posava molt d'èmfasi en la separació d'Església i Estat. La seva condició franciscana el fa encara avui un observatori privilegiat de la xarxa del clavegueram de la cultura catalana dels anys 20 i 30, en diversos sectors. Només ell sabia connectar el vessant franciscà del Noucentisme (màximament encarnat pels seus esmentats amics Carner i Guerau de Liost, confrontats aquí amb l'Ors) amb el franciscanisme modernista (encarnat màximament per Maragall, a qui assistí en la mort —i sobre qui va escriure—, però també per Gaudí) i amb el franciscanisme tradicionalista (Verdaguer, sobre qui també va escriure)⁶. En un cert moment, tot semblava connectar amb Miquel d'Esplugues, i se'l tenia per un gran prosista: Carles Riba l'esmentava per recalcar "aquella excessiva molèstia nostra [de qui?] lamentada en un bell llibre imperial del P. Miquel d'Esplugues, potser massa poc remarcat"⁷, mentre que Josep Farran i Mayoral —a qui no he de deixar de presentar: qui sap, avui, qui fou?— el caracteritzà com un "savi, fervorós, gran escriptor, amb un dels estils més vivents i saborosos qui [sic] s'han produït mai a Catalunya" [hi he de tornar, a aquest estrany 'qui', que és com un senyal, una signatura]⁸. El caputxí avui mig recordat mig oblidat, entre el justament memorable Riba i l'oblidable Farran i Mayoral —oblidable, ja, més que oblidat, perquè ha estat objecte de minucios i eficaç oblit: tota una feina.

Miquel d'Esplugues representava i gairebé que creava com ningú el catolicisme liberal del país. De fet, la relació que ell veia entre cultura i religió era ben diferent a la de Riba: no perllongava la religió en la

“cultura”, sinó que redreçava aquesta vers aquella. En aquest sentit, anant al que aquí ens interessa, va ser un fundador de revistes. D’entrada la d’*Estudis Franciscans*, fundada el 1907 per ser un contrapès —una lluita de l’integrisme de Sardà. És una revista que avui encara perdura⁹.

El frare caputxí fundà la revista *Criterion* el 1925, que el va sobreviure dos números, i un any, 1936, que ja indica el motiu de la desaparició¹⁰. Va tenir una vida gairebé coincident amb el temps amb la d’Eliot (1922-1939), però amb un format i uns continguts molt diferents. En primer lloc perquè la de Miquel d’Esplugues era una revista específicament de filosofia —es presentava com “la primera revista catalana de filosofia”, tot i que no ho era realment¹¹. En segon lloc perquè malgrat compartir cert fons comú d’idees, no m’estranyaria que el caputxí hagués vist a Eliot com un integrista religiós massa carca per al seu gust.

Del *Criterion* català m’interessa destacar com es presentà en la seva arrancada, que va ser molt curiosa. Amb un estil i una manera de fer anar la lògica molt seus, Miquel d’Esplugues enumerava així, els tres motius fundadors de la revista:

- a) una cultura sense filosofia és una cultura acèfala i, per tant, no és pas veritable cultura;
- b) ha arribat per a Catalunya l’hora de la filosofia. Totes les altres valors són en marxa...;
- c) que és l’hora de la filosofia vol dir que “som al moment dolç de fer filosofia cristiana”; en tres nivells: *Històricament*, gairebé és l’única filosofia que alena poderosa en la tradició catalana. *Modernament*, Catalunya és la terra de Balmes (...). *Actualment* no són pas molts els qui professen d’altra”; d) la filosofia *perennis* —grecs i llatins—, “nacionalitzada” a través de la visió dels principals al nostre bell parlar;
- e) la filosofia *princeps* avui en el món és la filosofia cristiana, “en sa concreció més autèntica i més discretament modernitzada: la neo-escolàstica. I dintre la neo-escolàstica, el vast pensament de Sant Tomàs¹².

Qui es podia sentir cridat a col·laborar en una revista amb aquests plantejaments? Segons el seu fundador,

“*Tothom* qui accepti aquestes línies generals, sigui qui sigui, vingui d’on vingui. I ens refiem que ells seran legió” [no ho puc evitar: legió seria el seu nom?]. Qui se’n podria sentir exclòs? En les seves paraules, “*Ningú* absolutament, llevat d’aquells que s’exclouguin ells mateixos declarant-se incompatibles amb aquestes normes”. I per si en quedava algun dubte, en feia una llista. És molt curiosa, aquesta llista llançada urbi et orbi des del seu primer número, en una nota a peu de pàgina, des d’on es llistava una sèrie de noms i cognoms convocats a afegir-se a col·laborar-hi. No els diré tots, però la llista començava amb la referència de tots els membres de la Societat Catalana de Filosofia, “començant pel seu president, Ramon Turró”; seguien els bisbes catalans, amb noms i cognoms; i entre d’altres, amb aquest ordre, Ignasi Casanovas, Frederic Clascar (a M. d’Esplugues se li escapava que havia mort feia uns quants anys), Carles Riba, Joan Crexells, Eugeni d’Ors, Cristòfor de Domènech, Ramon Rucabado, Josep Farran i Mayoral, Tomàs Garcés...

Potser mai no s’haurà concebut una revista tan oberta a la col·laboració de tothom (amb els seus noms i cognoms) a la vegada que amb uns criteris tan estrets. Insòlitàment —és un dir—, cap dels cridats se sentí elegit, de manera que cap ni un no hi col·laborà. En l’article que obria tres números després, Miquel d’Esplugues no s’ho explicava i tornava a la càrrega raonant sobre la inapel·lable adequació amb els temps d’una revista tomista alhora que oberta a tothom: des del “*punt de vista filosòfic*”, començava i subratllava amb la seva pertinaç retòrica, “d’ençà que el món és habitat per l’home” els problemes sempre han estat els mateixos; de del “*punt de vista cristià*” el punt de vista era sorprenent: “esguardem els sistemes i les posicions dels nostres adversaris amb l’agraïment d’aquell que els sap, vulguin no vulguin, treballant *pro domo nostra*”; en fi, des del “*punt de vista català*”, perquè “es podria bastir tota una filosofia del seny (que ha estat, és i serà la nostra filosofia, puix els morts manen i la geografia encara mana més que els morts)”¹³. L’article seguia amb una no menys agosarada bateria de respostes a tots els públics filosòfics, amb un “motiu” perquè tots s’afegissin al

projecte de *Criterion*: si sou racionalista, ni dins ni fora de l'Escolàstica no trobarà una major glorificació de la raó que a Sant Tomàs; si sou “per filosofia” irreligiós o descregut, no en seríeu, “n'estic segur, si no us repugnés el misteri, que creieu incompatible amb la mentalitat filosòfica moderna” (“Doncs a nosaltres, tomistes, el misteri ens repugna més que a vosaltres”); de ser cartesià o kantian, tingueu present “que Kant o Descartes se'n van més que de pressa (...) Mentre que Sant Tomàs torna amb imperi superior al del segle XIII”; si sou patriota, seny més filosofia igual a Sant Tomàs; de ser balmesià no cal altra cosa que mirar el nom de la revista; si el problema és que sou tomista —això també pot ser un problema—, “sou dels nostres més nostres; encara que en punts de vista accidentals flauegi el vostre tomisme”, a no ser que només ho sigueu de lletra. Perquè, conclou i concloc, “Ara i sempre la lletra ha occit. Ho diu la Veritat Eterna”. Amén.

i 3, la revista-revista

D'entre totes les revistes culturals d'aquest país n'hi hagué una que es presentà no ja com la *de Catalunya*, sinó, senzillament com *La Revista*. Però ben a l'inrevés que *Criterion*, es presentà des del primer número —el 1915— amb el lema “A *La Revista* no hi cap tothom”, tot i que hi va cabre molta més gent que a la revista del caputxí que s'havia proclamat tan oberta a qui hi volgués col·laborar. Va ser una revista, *La Revista*, amb una trajectòria molt curiosa, com un fruit madur del Noucentisme, de seguida entrat en descomposició i descentrat del seu temps. Era el destí de J.M. López-Picó, el seu creador i ànima. Domènec Guansé va descriure aquell procés de ràpida descol·locació de la revista, que passà de quinzenal a semestral, acabant per ser “una mena de llibre” que sortia dues vegades l'any (fins al 1936)¹⁴. Guansé també explicà molt bé el trasbals que li suposà a López-Picó l'aparició de Carles Riba: es veié “suplantat” pel més jove —talentós, saberut i “modern”— poeta i crític, però en comptes de desencadenar un drama o una rivalitat, se'n féu una mena de deixeble i el convertí en col·laborador de la

revista, a més de publicar els seus primers llibres de crítica (a les edicions de *La Revista*, precisament).

Podria recórrer una altra vegada a Riba per presentar i “defensar” *La Revista*, no em mancaria el text¹⁵. Però més aviat em decanto per la presentació, i sobretot defensa, que en féu un fidel col·laborador des de la primera hora: Josep Farran i Mayoral. Avui gairebé ningú no sap qui és. No ho saben ni els qui el *llegeixen*, a través d'algunes de les de vegades discutides traduccions que va fer per a la Bernat Metge (com ara la *Poètica* d'Aristòtil), o potser per la seva versió dels *Viatges de Gulliver* (que Edicions 62 tornà a editar el 1981). El seu nom perviu precàriament com a traductor, però també s'esborra lentament, a mesura que les seves traduccions es veuen inevitablement substituïdes per d'altres de més modernes, de manera que van desapareixent els seus Shakespeare, Flaubert, Poe i un llarg etcètera. No fa gaire que també ja ha estat substituïda la seva versió d'un llibre de Fontenelle que té un títol que li escau no només a ell, sinó a tot el que estic fent ara aquí: *Diàleg dels morts*.

Però cal dir-ho tot: invocar aquest intel·lectual modest i que se sortia de norma de tant que s'hi aplicava, planteja una qüestió punxeguda per a tota retòrica del recordar: fins a on cal recordar-ho tot, celebrar el passat, rescatar els noms i les accions dels “nostres” avantpassats?

En rigor, Farran i Mayoral no va escriure cap llibre, només col·leccions d'articles publicats prèviament a la premsa diària i a les revistes culturals. Però, ben mirat, tampoc Carles Riba no publicà cap llibre unitari de crítica que no fos un aplec d'escrits dispersos apareguts anteriorment en diaris i revistes (recordem-ho: *Escolis i altres articles*, 1921, *Els marges*, 1927, *Per comprendre*, 1937). Com tants intel·lectuals de l'època. Ortega y Gasset ho reconeixia sovint, i explicava el perquè de no escriure llibres i d'haver entès des d'un principi l'imperatiu d'escriure en la premsa i en les revistes (ell, el fundador de la *Revista de Occidente*). I no diguem del cas d'Ors: no sé quants dels molts llibres que publicà no van passar abans per la premsa i les revistes, o a l'inrevés, ni sé si es pot dir que escrigués cap llibre directament com

a tal. Escrivia, pensava tan en el format inventat per ell de la glosa, que els seus llibres —inclosos els narratius— també se li estructuraven en forma de gloses.

L'oblit de Farran i Mayoral no és degut, doncs, al fet que la seva obra estigui dispersa i perduda en diaris i revistes del temps immemorial que els nostres vells en deien *d'abans de la guerra*. No, com Riba (Ortega i d'Ors, però també Gaziol, i Montherlant i Blanchot, per seguir —no oblidar— els noms que porto acumulats), Farran aplegà acuradament els seus articles, els reordenà minuciosament, els posà títol i els publicà en forma de llibres, a l'editorial de *La Revista* (com Riba): *La renovació del teatre* (1917), *Lletres a una amiga estrangera* (1920), *Diàlegs crítics* (1926), *Homes, coses, polèmiques* (1930), *Política espiritual* (1935)...

Farran i Mayoral va ser un dels “petits Ors”, que deia Pla, que va haver de patir molt amb l'afer del mestre, i que va viure la resta del seu temps com un supervivent d'un naufragi que no era ben bé el seu. Xavier Benguerel en féu un agut retrat que sembla una foto que s'esborra per moments. Permeteu-me fer-ne un *mix*:

Boníssim, servicial, acollidor com pocs, amb un punt de pedanteria que, no sabia dir per què, li esqueia (...). Parnassià de cap a peus s'havia construït un personatge ideal elaborat amb unes quantes facetes de personatges importants que admirava (...). Plató, Mozart, Goethe: la seva troica ideal, amén d'un dandisme orsià defensat amb americana negra, pantalons ratllats, un sou magre i moltes hores dedicades a les traduccions (...). Una vida muntada sobre un patró d'heroi intel·lectual no ben comprès però que tampoc no es fa gaires il·lusions quan considera les seves pròpies possibilitats, i que, tanmateix, necessita lliurar-se, escoltar-se, enlluernar-se en companyia dels joves, ser tingut per mestre¹⁶.

A aquestes dades cal afegir l'aspra i penosa ruptura precisament amb Riba, que posa en evidència

l'home vulnerable que era el pobre Farran: ruptura mig pública, mig privada, un mig-mig que girava sobre la inoportuna amenaça del mateix Farran de fer-la pública¹⁷. Deixeu-me fer literatura —però és que no parlo d'altra cosa, en aquestes ratlles—: Farran era el típic humanista de mitjana estatura, a la manera d'un Settembrini, però baixat de la muntanya màgica —a la que de fet mai no pujà— a una provinciana ciutat mediterrània d'aquells anys, on va néixer i morir. Literatura, dic? Si al que he dit fa un moment de la relació entre López-Pico i Riba hi afegim Farran, em surt tota sola una possible reencarnació del tercet que s'enginyà Thomas Bernhard amb dos artistes molt coneguts (Gould i Horowitz), encarnant el “geni” i la víctima que patia com a “malaguanyat” (bon artista, però aclaparat pel geni brillantíssim), i un tercer desconegut, víctima absoluta, que per a mi és un Farran i Mayoral de cap a peus. Quan la cultura catalana es mostra ufana de si mateixa, potser faria bé de recordar aquests personatges petits —talment “emblemàtics— per trobar la seva mesura. I sobretot, sobretot, recordar la forma terrible com va viure els darrers anys de la seva vida, en la postguerra. Intel·lectual modest que vivia de la il·lusió de ser mestre de deixebles que se li resistien: com ningú altre, ell donà la mesura del noucentista. Pobre Settembrini!

Farran i Mayoral va fer la seva exaltació de *La Revista* amb la idea molt concreta de defensar-ne la periodicitat quinzenal que havia perdut, en un article del 1931 recollit quatre anys més tard en el seu llibre *Política espiritual*, un títol molt de l'època (per exemple, s'apropava a un de Paul Valéry: “Política de l'esperit”, una conferència del 1932).

Val la pena veure com funcionava el cap del ‘periodista cultural’ de Farran, com encadenava les idees. Començava l'article per parlar dels seus patiments com a ‘periodista cultural’ en la premsa diària. Quin descans sentia, en canvi, quan podia esplaiar-se en una revista —precisament com *La Revista*—, on els escrits “no es marceixen com les roses, en l'espai d'un matí, ni com certes actualitats, qui [sic], per altra banda, no tenen cap més semblança amb les

roses”¹⁸. No: una revista cultural és “un conhort per a tants d’insults i oblits i negligències envers les coses de l’esperit”. Aquestes coses fa anys, què dic, “segles, que n’estan de compromeses i es troben subjugades, destorbades, explotades, en nom d’ambicions, interessos i esdeveniments qui [sic] els són, sense comparança, inferiors”. Dit això, fa una solemne declaració d’un principi primordial —“L’esperit és primer; l’animalitat, és després”—, per passar a una successió de realitats: “Materialisme, animalitat, brutalitat, antillibertat, tot és una mateixa cosa”. En dic ‘realitats’ perquè el candorós idealisme de Farran i Mayoral ens pot fer somriure, però amb ell no deixava de tocar la realitat més aclaparadora del moment: “Hi torna a haver pobles sencers on pensar és un delicte (...) Ensenyar de pensar, és ensenyar d’ésser lliure; comprometem així l’obra de totes les tiranies”. I tot això ho posava de manifest perquè la revista recuperés la periodicitat quinzenal.

Qui, nosaltres?

Què tenen en comú aquestes defenses de revistes tan diferents, per part d’intel·lectuals no gaire semblants? La cosa *cultural*, potser em respondreu amb una apressada i redundant seguretat. Preguntar a continuació què és cultural —i no diguem què és ‘cultura’— podria resultar excessivament còmic. La cultura és una cosa molt seriosa i potser respectable fins que s’ha de passar a dir què és —i no diguem quan es tracta de dir què no és. I amb l’adjectivació de cultural passa com amb la d’humà: què no ho és? “Persona humana”, diuen? És un exemple il·lustratiu, i ben empipador (còmic, he dit), ja que *la persona* es titlla d’humana quan algú creu endinsar-se precisament en una zona no humana i ja *divina*. Parlen de “drets humans”? I quin dret no és humà? Actualment es produeix una avançada cap a una zona ignota, no gens humana, sembla, que creu dir alguna cosa quan parla dels *drets humans dels animals*. És clar: tot sovint s’empra ‘humà’ per fer entrar o per deixar introduir coses no humanes —divines, animals—, però sempre per reforçar el cantó des del que es parla, que sempre n’és massa, d’humà. O

‘cultural’: ho he assenyalat, en la seva primera presentació de la *Revista de Catalunya*, Riba havia assegurat veure una lluita entre “l’home de raó i de gràcia” i “l’home de natura i d’instint”, mentre que Farran s’havia vist amb la necessitat d’assenyalar la preeminència de “l’esperit” davant “l’animalitat”. Sempre es tracta de la cosa humana col·lectiva. Al llarg de molts anys, “esperit” havia estat la paraula comodí per parlar-ne. Farran la feia servir sovint —ja en el títol del llibre que aplega l’article que em serveix de referència, ho recordo: *Política espiritual*. Miquel d’Esplugues, no cal dir-ho, com a capellà que era, s’hi gronxava. Només Riba, dels tres intel·lectuals catalans que he invocat aquí, la feia servir amb molt de compte. En el primer dels dos textos seus que he esmentat, només l’empra tres cops: per parlar de la flama sagrada de la llengua, com a adjectivació i en forma d’adverbi, i per apuntar amunt, tant com li és possible en la cosa aquesta que dic, la humana col·lectiva: els “valors permanents, superiors, de l’esperit” (295). Un estudi que està per fer sobre el pensament de Riba podria estructurar-se a partir del seu ús —confús i indiscriminat, en uns primers moments, i poc a poc, més i més acurat, precís i retingut, gairebé greu— de la paraula ‘esperit’. Un estudi així podria començar pel primer text —per la primera plana— del seu primer llibre de crítica, *Escolis*, i ja permetria constatar un terreny ple de desnivells i soldadures provisionals entre les paraules ‘esperit’, ‘cultura’ i ‘raça’, emprades llavors amb el motiu declarat d’establir les “gestacions” per les que passen “els pobles”¹⁹. Però ni en aquell primer moment Riba s’hagués servit d’un títol com el de Farran —o el de Valéry!—: la seva extrema consciència del que feia l’obligava a triar amb molta precisió cada paraula que feia servir, i no diguem cada títol, que sempre aconseguia reflectir dos trets del seu pensament, el punt de vista personal com a crític i la provisionalitat —la *marginalitat*— de la feina del crític: després de l’esmentat *Escolis*, recordem *Els Marges* (títol que recollí directament de Riba la famosa revista cultural de llarga vida) o *Per comprendre*. Crec que ja acaricio el que em sembla que és la meva hipòtesi major: les revistes culturals traginen aquesta

cosa col·lectiva dita cultura; s'hi fa i s'hi transforma, fins i tot canvia de nom, la cosa en qüestió. Quina cosa? La cosa en comú, allò nostre, el 'nosaltres' ('raça', 'esperit', 'cultura').

Qui, nosaltres? Miquel d'Esplugues obria la seva revista molt segur d'un nosaltres identificat com a català-cristià(catòlic)-i-per-tant-tomista, i al cap d'un any ja s'havia d'adreçar a un vosaltres que de fet sou/som nosaltres (tota aquella imprecació que he assenyalat: "Sou racionalistes... cartesians o kantians... patriotes... balmesians... tomistes integrals?"). El primer dels dos textos, que va atapeït de "nosaltres" ("la nostra *etnos*", "la nostra història") no surt mai de l'eslògan: "és l'hora, entre nosaltres, de la filosofia, és dir que som al moment dolç de fer filosofia cristiana"; cal "maldar pel nostre ennobliment, per la nostra modernització, per la nostra internacionalització"... En el segon text, amb una consciència molt de postguerra mundial que és cabdal en l'obra del caputxí dels seus últims quinze anys, apunta una mica més amunt, es fixa en l'articulació de la desarticulació de l'universal/particular dels nacionalismes europeus o profereix el principi del liberalisme aplicat als seus interessos —és a dir, la inclusió de l'enemic en allò que he esmentat que ja va bé que l'adversari filosòfic avanci en el seu terreny, perquè faci el que faci sempre treballarà, diu, "*pro domo nostra*".

Nosaltres? Farran i Mayoral s'ho complica força més. Començava el seu text amb una frase ben remarcada per la primera persona i els seus problemes com a crític ("Sovint em manca ací l'espai que jo necessitaria..."), seguia amb una frase neutra sense subjecte ("No cal dir com tal mancança endarrereix els comentaris i acumula els temes a tractar") i en la tercera frase ja passava a la primera personal del plural ("Desitgem la normalitat qui [sic] permeti la ininterrompuda indetorbada labor de l'esperit")²⁰. La segona part de l'article mantenia el "jo" ("Tanmateix jo enyoro aquella *Revista* quinzenal...") amb espontanis esllavissaments al nosaltres. De vegades d'una manera ben conscient i recalcada: la barbàrie

s'escola per sobre del que lluitaren i guanyaren les generacions anteriors —escrivia— "contra qui [una altra vegada!] els nostres avis donaven tots els interessos materials i la vida". Els "nostres avis"? Sí, és una expressió feta, però Farran i Mayoral no en té prou i salta dels "nostres" al "seu", en un parèntesi que només pot qualificar-se d'entranyable: "Els nostres avis (santa memòria del meu heroic, Llorenç Mayoral) qui [torna-hi!] han tramès a alguns de nosaltres, amb llur sang generosa, la veritable, coratjosa, activa, aspiració de llibertat, que tan d'ambiciosos i de bajans plebeus avui comprometen". Tot el text balla en un jo/nosaltres per culminar en una fórmula rodona, treta d'un lema de Prat de la Riba: "Catalunya sobretot", que havia de donar una explicació circular a tot²¹. Però l'explicació profunda de l'instable jo/nosaltres s'explica millor per la inestabilitat del seu ús del "qui", tan característica de Farran que Pompeu Fabra l'hagué de cridar a l'ordre en persona²².

En l'ús del nosaltres —qui?—, Riba és inevitablement més complex, però no deixa de fer-lo ballar amb el jo. És molt interessant veure com funcionen, com es mouen i trasbalsen les persones del verb en els dos textos seus que he citat. Em limitaré a assenyalar-ho en el primer dels dos que he comentat. En el primer paràgraf queda ben separat el "nosaltres" majestàtic des del qual parla l'escriptor (així comença el text: "És finida la guerra civil espanyola. Més justament diríem..."), de l'objecte que hi és descrit en la tercera persona ("Catalunya, com a personalitat col·lectiva", escriu, o "tots com a catalans han de refer llur esperança")²³. En el segon paràgraf, però, la cosa ja balla: es manté el "nosaltres" majestàtic ("Som... dels qui sempre han cregut més en la catalanitat que en el catalanisme"), persisteix la tercera persona referida al país ("Catalunya... sofreix els intents més rigorosos...") o a agents del país ("els intel·lectuals no hagueren..."), però també hi empra la primera persona del plural en allò que en el paràgraf anterior havia estat l'objecte del discurs ("hem posat la nostra intransigència..."; "la nostra pluralitat"...). I després, val la pena de fixar-se en aquesta frase de transició

de la tercera persona a la primera: “Gairebé tots els homes que ordenaren i ompliren les seves pàgines [de la *Revista de Catalunya*] durant la guerra, som avui, acabada aquesta contra Catalunya, en l'emigració”. En fi, el text acaba amb la invocació d'un home sol que es veu que val per tots. Es tracta de Ramon Llull, que donava nom a la fundació que editava la revista: “Encarà ell sol una cultura, en la significació històrica i en la transcendent del mot”.

A qui s'adreça qui escriu en una revista, en un diari, més que en un llibre? S'ha d'anar en compte si es vol detectar com es planteja un jo escriptor davant un 'vosaltres' lectors que de vegades s'esllavissa vers un 'nosaltres-no-se-sap-qui'. O com féu Maragall, capaç de practicar estranys capgiraments dins d'un mateix article, que podia començar amb un *diuen*, en tercera persona, i de cop podia acabar per torçar-se com una increpació a un generalitzat *vosaltres, lectors*, i això quan no canviava el to d'un article per passar d'adreçar-se als lectors “vius” per fer-ho als “morts” —“*Tal vez golpeáis también desesperadamente y nos llamáis a gritos y no podéis haceros oír de nosotros; o tal vez nos oímos y nos hablamos sin llegar a entendernos*”. Maragall sabia molt bé que escriure des d'una tribuna pública comportava la pràctica d'operacions molt estranyes²⁴.

Qui, nosaltres? Potser qui parla a *La crisi de l'Esperit* de Valéry: “Nosaltres, les civilitzacions, ara sabem que som mortals”.

...a l'oblit memorable: “Puc recordar molt d'oblit”

No sé si he començat a apropar-me a una resposta a la vostra pretensió que sigui precisament jo qui expliqui què és una revista cultural, o si m'he perdut sense remei en la lectura d'unes revistes concretes —*Criterion*, *La Revista de Catalunya* o *La Revista* a seques— i els seus *defensors*. En tot cas, m'he deixat interpel·lar, reconeixent-m'hi, per aquella tremolosa invocació de Gaziell a un futur tafaner d'èpoques i

gents abolides (¿com no contestar-li: “ja vinc!”?; o en modest: “puc ser jo, mestre?”). I no puc deixar-me endur pels sospitosos cants d'una petxina que, malgrat tot, no deixo de sentir —però que quedi clar que Blanchot tornà la cita no només contra el seu autor, Montherlant, sinó també contra si mateix, contra “nosaltres”, que vam fer tants *passos en fals*...

Les revistes culturals treballen per al record i per a l'oblit: estan fetes d'aquesta matèria doblement memorable. I d'aquí em ve una primera conclusió que només puc assenyalar telegràficament: la preocupació per determinar què és viu i què mort d'una... “cultura”. Per exemple, què és viu o què mort dels noms: Riba és un “autor” avui molt vivent, sens dubte, però què podem dir que no sigui per afany històric o pietat pel passat de noms com els altres dos que he resseguit —i alguns altres que m'han sortit al pas— per documentar la defensa d'unes específiques revistes culturals del passat? Però per al mateix que se salva cal afegir de seguida que “autor” vivent vol dir que “autoritza”, que està embolicat, que promou i justifica una qüestió d'autoritat i, per tant, de dependència, d'obediència, submissió. Res no és inofensiu, ni en el record ni en l'oblit. Es parla d'una manera molt cofoia de la “identitat col·lectiva” sense aturar-se a pensar què és això, què arrossega tant de viu com de mort, i d'alliberament i de cadena molt gruixuda. Per no parlar d'aquesta cosa estranya de la que es parla amb tanta soltura últimament, la “memòria històrica”, que apunta a un interessat desencaixament de la memòria i l'oblit²⁵. Si al jove Nietzsche li havia semblat tan urgent *deshistoritzar* i *ahistoritzar* la mateixa història, a fi d'evitar que la història mantingués els seus verins contra la “vida”, la dita “memòria històrica” opera en un sentit exactament contrari, se sobresatura d'història (d'historicitat i d'historització), de manera que enverina no ja la vida, pobreta, sinó la història mateixa.

La segona conclusió, que he intentat desenvolupar una mica més, és un altre aspecte d'allò vivent de la identitat: he intentat assenyalar com es mou i repta sinuosament, la cosa que viu a través de les publicacions periòdiques. Es tracta del “nosaltres” —qui?— que transita i es transforma en, entre, a

través de les revistes culturals. El balbuceig del jove Riba —la seqüència ‘cultura’, ‘esperit’, ‘raça’— em sembla tan instructiu com no ho és menys la seva calculada elecció posterior a favor de la ‘cultura’, relegant la incòmoda ‘raça’ (escandalosa, sobretot per delatora) i emprant l’‘esperit’ amb molta mesura (per carrincló i perquè fa ferum de sagristia). L’interessant, en aquest procés de transformació, pot ser saber detectar no tant el que canvia i el que es descarta com el que s’arrossega, el que no deixa de mantenir-se, encara que només sigui deixant uns certs rastres, d’una paraula a l’altra. Així, sempre hi ha una mica de ‘raça’, i molt ‘esperit’ en la ‘cultura’ que avui manegem amb major soltura i convicció²⁶. Vet aquí una clau del joc entre el record i l’oblit, allò que es vol i es pot recordar i oblidar, que s’esborra però segueix actuant per sota de la nova escriptura. D’una revista a l’altra, l’oblit ha de ser memorable. “Puc recordar molt d’oblit”, deia un vers de Hart Crane. I és com si Pere Quart li repliqués: “La memòria —una lepra— es pot guarir”. I com no li contestaria Paul Celan?

Una revista cultural és un dels llocs per on transita i es transforma la col·lectivitat gloriosa, que ara se’n diu ‘cultura’ sense preguntar-se gaire què vol dir, sobreentenen-la com una segona pell ‘natural’. És, dic, i no sé si hauria de matisar tot seguit que *ho va ser*. Vet aquí un problema gruixut: segueix essent el mateix, avui, una revista cultural, que quaranta, seixanta anys enrere? No sé si era una exageració considerar, seixanta anys enrere, que aquestes revistes eren (ho serien encara?) “una heroica resposta a la declinació de la literatura”, que és com li agradà entendre-ho Lionel Trilling²⁷. O Eliot, que després de l’experiència amb la seva revista cridà l’atenció sobre la necessitat que hi hagi una colla de revistes independents, almenys una per capital europea, que tinguin per finalitat la “transmissió d’idees” amb l’objectiu de contribuir a la “unitat de la cultura europea”²⁸. No sé si això funciona, o si pot funcionar així, com ho proposaven Eliot i Trilling (el reaccionari i el liberal), fa seixanta anys: certa unitat davant cert declinar. En fa uns quants menys, uns quaranta-cinc anys, que Blanchot s’adreçava a Sartre —creador

d’una revista cultural “emblemàtica” com poques ho han estat— per proposar-li la creació de tot un altre tipus d’aquestes revistes, una mena d’antirevista. Començava per reconèixer-li “la repugnància que tinc de participar en aquesta forma de realitat literària que és una revista”, i potser amb la idea de fer-ne una que no fos “repugnant” en projectà una altra amb la idea que fos, deia, de “*crítica total*” respecte a “totes les estructures del nostre món, totes les formes d’existència d’aquest món”. Una revista que seria internacional, feta de textos fragmentaris i sense firmes (els traductors en serien els seus veritables escriptors). No cal dir-ho, ni Sartre s’hi afegí ni el projecte reeixí²⁹.

No sé com hauria de ser una revista cultural, ni com han acabat per ser, com són les d’avui. Una revista d’aquestes, avui, potser “no és cap autopista d’idees”, però sí “travessies, o drecceres plenes de dubtes i de viarany” —ho llegeixo d’un editorial vostre (*Re/s*, número 5, primavera 2005, p. 7). Ja deu ser, ja deu poder ser això. Em sembla evident que les revista-país, revista-filosofia, o revista-revista funcionen (o funcionaven?) necessàriament amb vocació de circular per les autopistes de la comunicació més central, traginant “Cultura” en majúscula, “cultura” (auto)afirmativa, (auto)reverenciadora, pura exaltació, si no estricte ensinistrament, del que és “nostre”. Crides a la servitud voluntària.

En el mateix número d’aquell *Re/s* publicàreu un text d’Henri Meschonnic que em sembla que cal llegir amb molta atenció. Ja des del títol —“Per acabar d’una vegada amb la paraula *Shoah*”— aborda la preocupació per com anomenar —i sobretot com— un aspecte, una obra major de la cosa col·lectiva que jo també he intentat perseguir, anomenar i entendre (precisament en un *Re/s* anterior, en un text sobre Sarah Kofman, vaig dir que Auschwitz ha de ser entès com un dels noms d’Europa). Perquè ‘*Shoah*’ és una de les paraules que circula per les revistes culturals per designar una de les transformacions de la cosa que dic, que no té nom de tants que en té, i ‘cultura’ tot just és el que ara “ens” resulta més còmode, aparentment més

immaculat, d'una colla de paraules no gens innocents, que una rera l'altra esborren les petjades de les denominacions anteriors, i que cal fer un esforç de memòria per resseguir-ne els obllits de les que està feta i refeta. Aquí i allà, també a les revistes culturals.

1. M. Blanchot, *Falsos pasos* [*Faux pas*, del 1943], València, Pre-textos, 1977, p. 334. El recurs a imatge de Montherlant té més història: també la féu servir J. Derrida per explicar-se els passos en fals de Paul de Man, en descobrir-se les seves juvenils col·laboracions en la premsa belga “ocupada” pels nazis.

2. Gaziel, *Sant Feliu de la Costa Brava* (1953 i 1963), *Obra catalana completa*, Barcelona, Selecta, 1970, p. 397.

3. C. Riba, “Presentació de la *Revista de Catalunya* (època de París)”, *Revista de Catalunya* núm. 94, desembre 1939 (recollit a les *Obres completes*, vol. III, Barcelona, Eds. 62, 1986, pp. 293-297).

4. C. Riba, “Presentació de la *Revista de Catalunya* (època de São Paulo)”, *Revista de Catalunya*, núm. 105, desembre 1956 (*Obres completes*, ibid, pp. 356-358).

5. Ho vaig intentar explicar en el meu assaig *Mite i raó política en Joan Maragall*, Barcelona, Claret (Quaderns Fundació Joan Maragall), 2000.

6. Em remeto al meu assaig “Les lluites del Pare Miquel d'Esplugues. Uns episodis de filosofia (i) política”, en J. Monserrat-P. Casanovas (eds.), *Pensament i Filosofia a Catalunya, II: 1923-1936*, Barcelona, Inehca/Societat Catalana de Filosofia, 2003, pp. 11-32.

7. C. Riba [signat Jordi March, en un article del 1919], *Obres completes*, vol. II, ed. cit., 1985, p. 126.

8. J. Farran i Mayoral, *Reflexions i sentiments*, Barcelona, Publicacions de La Revista, 1931, p. 240.

9. Primer va ser *Revista de Estudios Franciscanos* (“Publicación mensual de ciencias eclesiásticas y franciscanismo” –1907-1911) i, successivament,

Estudios Franciscanos (1912-1922), *Estudis Franciscans* (1923-1936) i *Estudios Franciscanos* (del 1947 fins, com dic, ara mateix).

10. Anys més tard, els caputxins intentaren una resurrecció de *Criterion*. Van aconseguir enganyar la censura franquista, que no permetia així com així una revista en català, de manera que li donaren l'aparença d'una col·lecció de llibres religiosos, amb continguts político-socials, literaris i “culturals” en general. En sortiren 36 números, entre 1959 a 1966 —exactament fins que l'autoritat digué prou, és a dir, fins que se n'adonaren que els estaven colant una “revista cultural”. N'ha explicat la història Àlvar Maduell, “*Criterion*, rèquiem bis”, *Serra d'Or*, 229, 15 octubre 1978, 50-51.

11. Descartat que ho fos, malgrat el títol, *Lo Pensament català* (la revista de Jacint Verdaguer, apareguda entre 1900 i 1901), el títol de primera revista catalana de filosofia em sembla que només pertoca a la *Revista luliana*, promoguda i dirigida per Salvador Bover, entre 1901 i 1905.

12. M. d'Esplugues, “La primera revista catalana de filosofia”, *Criterion*, núm.1 gener-juny 1925, pp. 7-11.

13. I encara aquest raonament que té la seva tradició i un profund sentit de rèplica i sobreentesos: “si el temperament filosòfic de Sant Tomàs no coincideix del tot amb el temperament filosòfic de Catalunya, no n'hi ha pas d'altre que més hi encaixi”.

14. D. Guansé, *Abans d'ara*, Barcelona, Aymà, 1966. Un complet estudi sobre aquest periòdic és el de Maria Carme Ribé, “*La Revista*” (1915-1936). *La seva estructura. El seu contingut*, Barcelona, Barcino, 1983.

15. A *Escolis* recollí l'article “Almanac de *La Revista*: 1919” (Riba, *OC*, vol. II, ed. cit.). Descarto perquè em faria comentar el que hi diu del “nostre alliberament nacional”, que és un dels noms de la cosa que d'alguna manera persegueixo en aquest escrit. I en el seu article, el jove Riba donava una pista de la cosa que em faria anar massa lluny: “vivim” en un moment excepcional que hem de ser capaços de convertir en “normalitat”, i revistes com *La Revista* en poden ser instrument. En fi, no em vull recolzar en el jove Riba —tan clarividient— per anar, en aquest text, potser massa lluny en aquests tempteigs meus sobre *la cosa*.

16. X. Benguerel, *Memòries. 1905-1940*, Barcelona, Alfaguara, 1971, pp. 169-171. Josep Pla esbandí una colla de crueltats sobre Farran i Mayoral, però va saber dir que “La providència el tractà amb una injustícia bèstia i desaforada” (*Obra completa*, vol. 29, p. 324). D'acord,

però caldria matisar això de “la providència”. Potser és un nom del que parlo en aquesta xerrada: no de les revistes culturals, sinó del que hi circula.

17. A través de les tres cartes que s’han conservat de Riba a Ferran, i dels fragments que ha reproduït l’editor de les d’aquest al poeta, es poden treure dues conclusions: la infinita paciència de Riba en aquell trist afer (infinitud que no pogué evitar posar fi a la relació) i la infinita susceptibilitat d’un intel·lectual modest i entusiasta (es poden consultar les *Cartes de Carles Riba*, ed. de C.-J. Guardiola, vol. I, Barcelona, Eds. La Magrana, 1990).

18. J. Farran i Mayoral, “La Revista”, article aparegut inicialment a *La Veu de Catalunya*, 11 i 12 setembre 1931, recollit a *Política espiritual*, Barcelona, Publicacions de La Revista, 1935, pp. 313-316.

19. C. Riba, *Obres completes*, vol. II, ed. cit., p. 43. Ens en farem creus, el dia que algú “demostrí” que Josep Pla no només havia deixat anar un estirabot en dir que a Riba se l’havia de llegir menys com a poeta que com a filòsof. Es podria escriure una “Epifenomenologia de l’Esperit – de Carles Riba”, per hegeliana escàndol: l’Esperit guiat, transformat pels seus marges i desviacions.

20. J. Farran i Mayoral, *Política espiritual*, ed. cit., p. 313.

21. L’esmentat lema de Prat de la Riba volia dir, segons Farran: “no primer tu (o vosaltres, tant se val) i després Catalunya, ni Catalunya per a tu, a la teva ambició o al teu negociet, no, tan sols, tu i Catalunya o Catalunya i tu! sinó tu, tot tu i tot el teu per Catalunya —i Catalunya abans que tot i que tots” (*ob. cit.*, p. 316).

22. P. Fabra, *Converses filològiques*, vol. I, Barcelona, Barcino, 1954, pp. 49-50.

23. C. Riba, “Presentació de la *Revista de Catalunya* (època de París)”, lloc cit., p. 293.

24. M’hi vaig detenir en l’assaig “Joan Maragall: Poètica i política del desemparament”, en J. Monserrat-P. Casanovas (eds.), *Pensament i Filosofia a Catalunya, I: 1900-1923*, Barcelona: Inehca/Societat Catalana de Filosofia, 2003, pp. 45-61.

25. Un cas extrem d’aquest interessat desencaixament l’ha recordat fa poc *L’Avenç* actual, en un dossier dedicat a les *Fosses comunes*. *La memòria soterrada* (*L’Avenç*, núm. 299, febrer 2005). Parlo d’oblit memorable: des de fa trenta anys que la qüestió de les fosses de la guerra ja no és un afer franquista, sinó democràtic. Qui llança terra, avui, sobre les fosses?

26. Gustavo Bueno, que ha matat tantes mosques a canonades, ha disparat balins a l’elefant de la “cultura”, encertant en més d’un punt neuràlgic de la bèstia, molestant-li amb un petit pessigolleig en algun òrgan vital, en el seu llibre *El mito de la cultura*, Barcelona, Prensa Ibérica, 1995.

27. En presentar una antologia del 1946 de *The Partisan Reader*, en un text recollit a *La imaginación liberal*, Barcelona, EDHASA, 1971, p. 115.

28. Cito un text d’Eliot, també del 1946, inclòs com apèndix a *Notas para la definición de cultura*, Barcelona, Bruguera, 1984, p. 177.

29. Carta de 2 de desembre de 1960, recollida a M. Blanchot, *Écrits politiques. Guerre d’Algérie, Mai 68, etc.*, París, Lignes—Eds. Léo Scheer, 2003, p. 49.